

6.3. DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİ

—| Fatma Açık*

Dünya üzerinde şu an yaklaşık olarak 6800 dil olduğu tahmin edilmekte (Grenoble, 2008) ve bunlardan ortalama 3000-3500 dilin konuşulduğu söylenmektedir. En çok kullanılan diller sıralaması; “Mandarin (Çin, Tayvan, Singapur) 864 milyon kişi, İngilizce 443 milyon kişi (Birleşik Krallık), Hintçe (Hindistan) 352 milyon kişi, İspanyolca (İspanya, Orta ve Güney Amerika, Karaip-ler) 341 milyon kişi, Rusça (Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan) 293 milyon kişi, Malayca (Endonezya) 142 milyon kişi, Arapça 197 milyon kişi, Bengalce (Hindistan, Bangladeş) 184 milyon kişi, Fransızca (Fransa, İsveç) 121 milyon kişi, Japonca (Japonya) 125 milyon kişi, Almanca (Almanya, Avusturya, İsveç) 118 milyon kişi, Portekizce (Portekiz, Brezilya) 173 milyon kişi, Türkiye Türkçesi (Türkiye) 72 milyon kişi, Min (SE Çin, Tayvan, Malezya) 48 milyon kişi” gibi bir sıralama yapılsa da aslında bu rakamların gerçekliği tam olarak yansıttığı söylene-mez. Çünkü bir ülkenin nüfusu aynı zamanda o ülkede konuşulan dili/dillerin sayısını vermeyeceği gibi, ülke sakinlerinin tamamının da resmî dili bildiği her ülke için geçerli olmayabilir. Mesela eski sömürge ülkelerinde resmî dil olmakta çıkan dilleri konuşur sayısı (bazı Arap ülkeleri, Afrika ülkeleri ya da Türkistan coğrafyası ...) tespit edilmeden veya aynı dilin farklı lehçelerini konuşanların sayısı (Türkçe örneğinde olduğu gibi)

dahil edilmeden ya da göçmenlerin kullandıkları dil/diller tespit edilmeden yapılan sıralamalar yanlış olacaktır.

Bir dili ana dili olarak kullananların yanında lingua franka veya ikinci dil olarak kullanılanlar da dikkate alınmadan doğru bir sıralama yapılamaz. Bir dil doğal coğrafyası dışındaki alanlara nasıl yayılır sorusuna ekonomik, askeri, siyasi ve eğitim-öğretim şeklinde cevap verebiliriz. Gittikçe artan uluslararası ilişkiler, insanları başka toplumların dillerini de öğrenmeye yöneltmiştir. Bir dilin başka toplumlar tarafından öğrenilen bir dil olmasını belirleyen etmenlerin başında o ülkelerin uyguladıkları dil politikaları gelmektedir. Ayrıca, normal olarak gelişim açısından modern ve standart büyük dilleri (İngilizce, İspanyolca...) öğrenme talebi daha yüksekken, aynı özelliği taşıyan fakat işlev alanı daha küçük, standart antik diller (Latin, sanskrit..) dinî-kültürel amaçlar için öğrenilmekte, çok yeni bir tarihte belirli amaçlarla standartlaştırılmış diller ise (Uganda’da Luganda dili, Şorca..) özel amaçlar doğrultusunda öğrenilmektedir. Ancak bir ülkenin işgali sonrasında sömürgeleştirilen alanlarda başlangıçta zorla ileriki aşamalarda alışkanlık, ihtiyaç ve benzeri sebeplerden dolayı da dil öğrenimi gerçekleşmektedir. En çok konuşulan diller arasında yer alan İngilizce, İspanyolca, Rusça, Mandarin dilinin kullanıldığı alanlara bakıldığında dil coğrafyasının çeşitliliği görülecektir. Mesela anadil olarak Rusların kullandığı Rusça Kafkas halkları-

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi.

nın, Türk soyluların coğrafyasının da dili olmuştur. Rus dilinin bu coğrafyada yaygınlaşması öncelikle Rusların işgaline bağlıdır. Daha sonraki zamanlarda uygulanan dil politikaları ile Rusça, neredeyse ana dilinde bile önemli bir dil haline gelmiştir. Bir başka örnek ise İspanyolcadır. Anavatanı İspanya olan bu dilin, Güney Amerikaya işgal sonrasında Katolik mezhebi ve İspanyol kültürü ile birlikte benimsetildiği görülmektedir. Aynı yüzyılda (16. yy.) üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu açısından baktığımızda İspanyolca konuşan 23 Latin Amerika ülkesinin karşılığında Türkçe konuşan herhangi bir ülkeye rastlanmamaktadır. İki imparatorluk arasında tavır bakımından en ciddi ve somut farklılıkta burada yani dil ve kültür politikalarında ortaya çıkmaktadır.

İki dilli toplumlarda, genellikle **yüksek dil** ve **düşük dil** olarak adlandırılan statüleri ve alanları farklı dil ya da dil çeşitleri bulunur. Yüksek dil daha çok resmî ortamlarda öğrenilir ve resmî söylem işlevlerini yerine getirir. Düşük dil ise resmî olmayan ortamlarda konuşulur. Burada önemli bir kavram, genellikle dillerden birinin egemen olduğu alanlar bulunmasıdır. **Yüksek ve düşük diller** rekabet içinde olmayıp kendi alanlarında egemen olmayı sürdürürlerse istikrarlı çift dillilik söz konusu olur. Türk dili açısından düşündüğümüzde gerek Rusya federasyonu gerekse Kazakistan ve Kırgızistan coğrafyasında Rusça yüksek dil, diğerleri düşük dil statüsüne sahip; eğitim, bilim, sanat vb alanlarda statüsü yüksek dil, günlük hayatta statüsü düşük dil kullanılmaktadır.

Aslında Dünya üzerinde artan uluslar arası ilişkiler, ulusların kendi anadilleriyle iletişim kurmalarında yetersiz kalmış bu durum milletlerin birbirlerinin dillerini öğrenme mecburiyetini beraberinde getirmiştir. Bir ülkenin dilinin öğrenilmesini gerekli kılan unsurlar, o ülkenin yürütmüş olduğu politik, ekonomik, ticarî ve kültürel ilişkilerin yanı sıra o ülkenin sahip olduğu dil politikaları ve dil planlamalarıyla birebir ilişkilidir. Küreselleşen dünyada, insanlar her an iletişim içerisinde. Bir milletin dilinin diğer milletler tarafından öğrenilmesi o ülkenin prestiji olmuş, gelişmiş ülkeler dillerinin

ikinci planda kalmasına izin vermemek için çeşitli dil planlamaları ve politikaları üretme gayret etmişlerdir.

Yukarıda bahsi geçen dil planlaması terimini ilk defa 1959'da Haugen, ulusal dilin çağdaştırılması ve geliştirilmesinde verilen çabaları ifade etmek için kullanmış, 1970'li yıllardan itibaren yaygınlık kazanmıştır. Dilin değişme sürecine amaçlı şekilde müdahalede bulunmak şeklinde de tanımlanan bu kavramın uygulamaları, aslında çok gerilere misyonerlik faaliyetlerinin başladığı dönemlere gitmektedir. Dil planlamasının kapsamı içinde; yerel bir dilinin ulusal dil olarak geliştirilmesi, eski dillerin canlandırılması, alfabe değişimi, söz varlığının değiştirilmesi gösterilebilir. Dil politikası ise, milli birliğin sağlanması, ekonomik şartlar gibi nedelerle, dilin şekil ve işlevlerine siyasi otoritenin müdahalesini içerir. Bu iki kavram iç içe geçmiş durumdadır. Dil planlamasını dil politikasının bir parçası olarak gören yaklaşımlar vardır. Aslında dil planlaması ile politikası arasında; planlamanın geleceğe yönelik, toplumla ilgili kuramlarla kapsamlı değerlendirmelere dayanma ve merkezîyetçi ve uyuşmacı niteliklerinin varlığından; politikanın ise, birbiriyle çatışan istek ve gereksinimler arasında ödüne dayalı seçimler içermesinden dolayı niteliksel bir fark vardır.

Planlama; sistematik, etkin, tutarlı ve rasyonel olması ve doğruların uzmanlar tarafından tespitini gerektirir. Baldauf (2004) düzeyler ve farkındalıklar bakımından dil planlama amaçlarını konum planlaması, büyüyünce gövde planlaması, eğitimde dil planlaması ve saygınlık planlaması olarak dörde ayırmaktadır (Akt. Dinç, 2011: 15). Yani "dil planlaması, yalnızca dil standartlaşması değil, özellikle çok dilli siyasal birimlerde bir tane normun seçimi, değiştirilmesi, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını" ifade eder (İmer, 1990: 155-156). Dil planlamasını, dil sorunlarını çözmek için siyasi ve idari uygulamalar şeklinde de tanımlayabiliriz. Dil planlaması genel olarak "dilinin değişme sürecine amaçlı şekilde müdahalede bulunmak" şeklinde tanımlanmaktadır. Dil planlaması; bir bölge dilinin ulusal dil olarak geliştirilmesi, eski dillerin canlandırılması,

rılması, alfabe değişimi, söz varlığının değiştirilmesi vb. uygulamaları içermektedir. Hristiyan misyonerlerin dil çalışmalarını ilk dil planlaması örnekleri olarak ele alabileceken; Rusların Türk dili üzerindeki uygulamaları da dil planlamalarının ulaştığı noktayı göstermesi bakımından çeşitli açılardan incelenmesi gereken bir örnektir.

Dil politikalarının, oluşturdukları dil planlaması “maddi planlama” ve “statü planlaması” olarak, birbirinden tamamen bağımsız olmayan iki şekilde tezahür eder. “Dil mühendisliği” olarak da adlandırılan maddi planlama, bir dilin daha çok iletişimden kaynaklı sorunlarını gidermeye yöneliktir. Maddi planlama; yazma sistemleri, imla kılavuzları, sözlükler, dilbilgisi vb. konulara dışarıdan sistematik olarak müdahalesi anlamına gelmektedir. Müdahale yaratıcı veya sınırlandırıcı şekilde olabilir.

“Statü planlaması” ise bir dilin “ulusal ya da resmî dil olarak kullanılması ya da başka bir işlevde kullanılacağına” belirlenmesini içermektedir. Bu müdahale kamusal alanda sadece bir dilin ya da birden çok dilin kullanılması kararını gerektirir. Siyasal iktidar çeşitli dil planları arasında tercih yaparken bazı objektif kriterleri dikkate alsa da çoğunlukla ideolojiler etkili olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dilimizle ilgili maddi planlamanın sıklıkla yapılmasına rağmen, statü planlamasına daha az yer verildiği görülmektedir. Oysa maddi planlama ile statü planlama arasında birbirini destekler mahiyette bir ilişki olmalıdır. Bir dilin maddi planlaması yapılmadan, o dile yükseltici bir statü planlaması yapılmayacağı gibi dil, maddi planlama ile genişletilecek ve modernize edilecekse statü planlama olmadan başarılı bir sonuç alınamayacağı da bilinmelidir.

Dil politikası ise, milli birliğin sağlanması, ekonomik şartlar gibi sebeplerle, dilin şekil ve işlevlerine siyasi otoritenin müdahalesi diye tanımlanabilir. Bir toplumdaki dillerin statü, kullanım, alan ve bölgeleriyle bu dili konuşanların haklarına ilişkin görüş, ilke ve kararlar dizisi olarak da tanımlanmaktadır. Politikada doğruluk kriterlerinin yerini, yanlışın düzeltilmesi alır. Fishman dil politikasını; dil akademileri, dil kurulları/heyetleri,

dil komiteleri, yazarlar, eğitimciler, sözlük derleyicileri, uzmanlar veya din adamları vb. kişi ve kuruluşların belirlediğini ifade etmektedir. Bizde Türk Dil Kurumu’nun daha çok dil planlaması alanında hizmet verdiği, politikalar belirleme noktasında ise siyasi otoritenin gerisinde durduğu görülmektedir. Yazarlar, eğitimciler, uzmanlar ve benzer unsurların politika belirleme noktasındaki rolleri konusu net değildir. Yetki sahibi dil kurumlarının etki ve zorlamaları ülkeden ülkeye farklılık göstermekte; bazı ülkelerde belirlenen dil politikalarına uyulmadığında herhangi bir yaptırım uygulanmazken, bazı ülkeler de çok ciddi cezalar verilebilmektedir.

Dil politikaları, azınlık politikalarına paralel olarak; **özümleyici, farklılıkçı** ve **çokkültürlü** olmak üzere üç başlık altında incelenebilir. Özümleyici politikalar tek dillilik idealine yönelerek, toplumun dilsel olarak türdeş olmasını hedefler ki, cumhuriyetin ilanından sonra takip edilen politika budur. Bu politika; milli pazarın ve devletin bütünlüğünün pekiştirilmesi, iş gücünün örgütlenmesi ve mobilizasyonun geliştirilmesi, bilgi akışının artırılması, etkin ve sosyal politikalar oluşturulması açısından fayda sağladığı düşünülecek seçilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde resmî dil her ne kadar Türkçe olsa da egemenliği altındaki coğrafyalarda çok kültürlü bir politika izlenmiştir. Ancak çok dilli politikaların farklı türleri olduğu gibi, başka alanlardaki politikalarla desteklenmesi gerektiği de bilinmektedir. Mesela Osmanlı döneminde uygulanan dil politikası ile Sovyetler döneminde uygulanan çok dillilik politikası birbirine tamamen zıttır. Ruslar çok dilliliği ideolojik amaçlara ulaşmak için bir araç olarak görmüş, ancak Rusçanın hem sosyal alanda hem de resmî alanda tam bir hâkimiyet kurduğu hatta Türk lehçeleri açısından bakıldığında ciddi oranda ana dili kaybına neden olduğu bilinmektedir.

Türkler Asya’dan Balkanlar’a Anadolu’dan Afrika’ya oldukça geniş bir alanda yaşamalarına rağmen Türkçeyi bu coğrafyanın yegâne dili haline getirmek gibi bir politika takip etmemişlerdir. Çeşitli dinlerle, dillerle, kültürlerin bir arada hayatta kalmasını sağ-

lamışlardır. Türklerin hâkim olduğu coğrafyalarda Türkçeden dolayı herhangi bir dil ölümüne rastlanmazken, Rusların egemen olduğu coğrafyalarda Türk dillerinden bazılarının yok olması, bazılarının tehlikedeki diller arasına girmesi, iki milletin takip ettiği iki farklı dil politikasının sonucunu göstermektedir. Asya, Afrika, Amerika gibi coğrafyalarda da egemen güçlerin dil politikalarının etkileri olarak dil ölümlerine rastlanmış veya yok olma sınırına gelmiş dilleri görmekteyiz.

Dil politikalarının belirgin özelliği bilinçli yürütülmeleridir. Devletler, nüfuzlarını artırmak, meşruiyet kazanmak, katılımı teşvik etmek ya da kısıtlamak, milli bir kimlik oluşturmak ve bunu pekiştirmek ve gelir dağılımını belirlemek gibi amaçlarla halkın konuştuğu dilleri etkilemeye çalışabilirler. İzlenen dil politikaları devletin iç ve dış politikalarından etkilenebilir. Örneğin uluslararasılaşma, kökenlere dönme, izolasyon ve modernleşme politikaları dil politikalarına doğrudan yansiyabilir. Dil politikaları sadece azınlık dillerine ilişkin politikalarla sınırlanamaz. Resmî dilin veya çoğunluk dilinin kimlikle ilişkisi ve yabancı dilin öğretimi gibi konular da dil politikalarının kapsamında yer alır (Eraydın, 2003: 19).

Tanzimat döneminde çok başarılı bir dil politikası uygulanamamıştı. Yani Türkçenin tüm tebaaya yaygınlaştırılması en önemli problemlerdendi. Bu problemleri çözenin en etkili aracı eğitim idi. Fakat bir yandan devletin yeni oluşturmaya çalıştığı eğitim kurumlarının yetersizliği, diğer yandan gayrimüslimlerin kendi cemaat okulları üzerindeki ısrarı bunu engelliyordu. I. Meşrutiyet Döneminde çıkan gazeteler Türkçenin sadeleşmesi ve yaygınlaşmasıyla ilgilenmişlerdi. Yani hem Türkçenin maddi planlaması hem de statü planlamasıyla ilgilenmişlerdi. Başta *İkdam* olmak üzere *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi önemli gazeteler, Kanun-i Esasî'nin ilgili maddesinden destek alarak özellikle kamusal mekanlarda Türkçenin kullanılmasını savunuyor ve devletin resmî dilinin herkes tarafından bilinmesi zaruriyetini dilendiriyorlardı. Resmî dil olan Türkçenin öğrenilmesinin bir vatandaşlık görevi oldu-

ğunu ve bu konuda asıl sorumluluğun devlete ait olduğu belirtmekteydiler (Demirci, 2008:197).

O dönemde, Türk dili ve kültürüyle etkin bir şekilde ilgilenen çeşitli dernekler kurulmuştur. Bu kuruluşların ciddi oranda Türk dil politikası üzerinde etkisi olmuştur. 1908'de kurulan Türk Derneği Nizamnamesinin 2. Maddesi şu şekildedir: "Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve hâldeki asar, ef'al, ahval ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojyasını, ahval-ı içtimaiyasını ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya dağıtmak ve dilimizin geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre tetkik etmektir." (Üstel, 1997: 35).

Ortak bir dilin zorunlu olduğu düşüncesinde olan dernekten başka 1911'de kurulmuş Türk Yurdu Cemiyeti de 1912'de kurulan Türk Ocağı da Türklük temelinde bir ulus inşa etme ve Türkçeyi yaygın bir iletişim dili haline getirme hedefiyle çalışmışlar yürüttü. 1915 yılının yaz aylarında İstanbul'un kozmopolit bölgelerinde başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere diğer dillerdeki lehalar ve bu dillerdeki ibareler kaldırılmış veya bu ibarelerin üstü kapatılmış, neticede bir millileştirme siyaseti izlenmiş (Demirci, 2008: 205) olması da bu anlayışın ne derece başarılı olduğunun bir göstergesi sayılabilir. 1916 yılında Meclis'ten; "Müessesat-ı nafia ile imtiyazsız şirket"ler ticari işlem ve yazışmalarda Türkçe kullanacaklardır." şeklinde bir karar çıkması da başka bir örnek olarak gösterilebilir.

Devletlerin bir dili düzenlemekten veya bireylerin kendi aralarında kullandığı dile müdahale etmekten kaçınabilmesi mümkün değildir. Çünkü devletler kamu hizmetinde mecburen dil tercihinde bulunmak zorundadır. Bu dil de genellikle çoğunluğun dili olmuştur. Kamu kurumları, çalışanlar arasında sürekli iletişimin olması gerekir. Etkili iletişim sağlanamadığı takdirde beklenen verim elde edilemez. Bu nedenle birçok

devlet kendi kurumlarında çalışanlardan ve görevlilerden, etkili bir iletişim için resmî dilde yeterli olmasını zorunlu tutmaktadır. Bu durumu formel veya informal şekilde yapabilirler. Örneğin Amerika'da formel olarak resmî bir dil bulunmamaktadır, ancak pratikte İngilizce geçerlidir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle İttihat ve Terakki Partisi programında (1908) tüm resmî yazışmaların Türkçe yapılmasını, devlet ilkokullarında Türkçenin ana dili olarak öğretilmesini, yine devlet okullarında orta ve yüksek öğretimin zorunlu olarak Türkçe yürütülmesi benimsemiştir (Tunaya, 1998: 99).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 tarihli siyasi programının 7. maddesi, "Devletin lisan-ı resmisi Türkçe kalacaktır. Her nevi muhaberat ve müzakeratı Türkçe icra olunacaktır", diyerek net olarak Türkçenin resmîyetini vurgulamıştır. 1909 yılında, Meclis içindeki adem-i merkezîyetçi unsurlar, Türkçe'nin yaygınlaştırılmasına dönük politikalara karşı kendi dil gruplarını güvenceye almak için yeni bir öneride bulunmuşlardır. Bir grup mebusun, Kanun-u Esasî'de eğitim hakkını düzenleyen 16. Maddede değişiklik yapılması, bu yolla farklı dil ve din gruplarına ait okullarda müfredatın serbest bir şekilde oluşturulması ve eğitimin bu grupların kendi dillerinde yine serbestçe verilmesini anayasal güvenceye bağlamaya dönük önerileri reddedilmiştir (Demirci, 2008: 200).

Çok dilli toplumların karşılaştığı çok ciddi sorunlar bulunmaktadır. Aslında bu sorun, kurumsal olarak çok dilliliği kabul edip etmemeye ve kabul ederse de nasıl uygulayacağı sorunudur. Dünyada, birden fazla dili resmî olarak kabul eden ülkelere bakıldığında birbirinden farklı uygulamalarla karşılaşmaktadır. Bütün bu uygulamaları temelde iki farklı yaklaşıma ayırmak mümkündür: Bölgesellik ve bireysellik prensibi. Bölgesellik ve bireysellik prensipleri arasındaki seçim; okul, mahkeme vb. kurumların hangi dil pratiğine dayanacağı seçimidir. Bölgesellik ilkesi dilin kurallarının sadece sözde bölgeye bağlı kalacağı anlamına gelir. Örneğin Belçika ve İsviçre bu ilke doğrultusunda bir politika yürütmektedir.

Bir dilin eğitimde kullanılması, ana dili kullanmanın doğal bir uzantısıdır. İnsanın bir dili kullanması ancak o dile tam hâkim olması ile mümkündür. Dile hâkimiyet ise o dilin eğitimde kullanılmasına bağlıdır. Ulus devletler, ortak dili yaygınlaştırmak için eğitimi etkin bir şekilde kullanmışlardır. Bugün dil topluluklarının dil hakları konusundaki en yoğun talepleri ana dilin eğitimde kullanılması noktasındadır.

Ulus inşa sürecinde izlenen bu politikaların anahtar rolünü oynayanlardan biri, belki en etkili dil politikaları olmuştur. Dil planlaması üzerinden toplum planlaması yapılması da bu sebeptir. 29 Ekim 1923'te yapılan bir değişiklikle 1921 Anayasasının ikinci maddesi "Türkiye Devletinin dini İslam'dır. Resmî lisanı Türkçedir" olarak kabul edilmişti. 1924 Anayasasının ikinci maddesi "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslam'dır; Resmî lisanı Türkçedir" şeklinde düzenlenmişti. Daha sonraki yıllarda yapılan değişiklikle "Türkiye Devletinin dini, dini İslam'dır" ibaresi çıkarılsa da Resmî dil ile ilgili bir değişiklik yapılmamıştır (Açık, 2013).

Dil planlamasında kabul gören sınıflandırmalardan birine göre; öncelikle hangi dilin resmî veya ulusal dil olarak kullanılacağı belirlendiği **dil seçimi** sonrasında **veri toplama**, dil bilgisi, yazım ve imla kurallarının belirlendiği **kodifikasyon** süreci yer alır. **Grafikasyon, standardizasyon ve modernizasyon** dilin gelişmesi sırasında geçirdiği aşamalardır. **Grafikasyon** yazılı değilse, dilin yazılı hâle getirilmesidir. **Standardizasyon** bir dil çeşidinin lehçeler üstü bir konuma gelmesi ve bunun dil topluluğunun genelinde kabul edilmesidir. Dilin söz dağarcığının yeni kelime ve deyişlerle genişletilmesine **modernizasyon** denir. Türkiye Türkçesi açısından baktığımızda Cumhuriyetin ilanı ile yeni verilerin ilavesi, kodifikasyon, grafikasyon, standardizasyon ve modernizasyon süreci de başlatılmış ve hâlihazırda Türk Dil Kurumu tarafından veri toplama standardizasyon süreçleri devam ettirilmektedir.

Dil ile ulus arasındaki ilişkiler incelenirken birbirinden tamamen bağımsız olmayan, ancak aktörleri farklı iki unsura dikkat edilmelidir Bunlar dil davranışları ve dil politika-

ları. Haarman dil davranışlarının yayıldığı alanı şu şekilde göstermektedir:

1. Demografik değişkenler (grubun büyüklüğü ve yoğunluğu, kır-kent yayılımı)
2. Toplumsal değişkenler (cinsiyet, yaş, sosyal sınıf)
3. Siyasi değişkenler (dil statüsü)
4. Kültürel değişkenler (soy kriteri)
5. Psikolojik değişkenler (tutumlar, dil kimlik ilişkileri)
6. Etkileşimsel değişkenler (iletişim hareketliliği)
7. Dile ait değişkenler (temas halindeki diller arasındaki dilbilimsel uzaklık).

Ulus-devletin ilkeleri içinde ve birlikte ortaya çıktığı toplumsal güçlerde tek dilliliği telkin eden özellikleri, milli gelişimin dil politikalarıyla iç içe geçmiştir.

Dil planlamalarının İngiltere örneğinde olduğu gibi ekonomik getirileri olacağı gibi, Kazakistan örneğinde olduğu gibi bedelleri de vardır. Dil planlamasının, okur-yazarlıkla ilişkisi son derece önemlidir.

Teknolojik gelişmenin, değişimin çok yoğun olduğu 21. yüzyılda yabancı dil bilmeyen, öğrenmenin önemi tartışılmaz. Çağın teknolojisini, bilimini öğrenmek, anlamak, sahiplenmek ve üretmek zorunda olan ülkelerin yabancı dil öğrenmenin yanında ana dili öğretimine de gereken önemi vermeli. Tarihi süreç dikkate alındığında yabancı dil olarak Türkçe öğretimine göre, yabancı dil öğrenimi konusunda daha başarılı olduğumuz ortadadır. Zaman zaman değişik eğitim politikaları da uygulansa ilköğretimden başlayarak yükseköğretimin sonuna kadar devam eden geçmişte Arapça-Farsça, sonrasında İtalyanca, Fransızca ve nihayetinde İngilizcenin ana dilinde eğitimi ikinci plana ittiği görülmektedir. Oysa Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan Enderun Mektepleri'nde derslerin Türkçe olması gibi iyi bir örnek mevcuttur. 1924'e gelindiğinde ise anayasanın 42. maddesinde: "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına adadilleri olarak okutulamaz ve öğretilmez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller

ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tâbi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası anlaşma hükümleri saklıdır". Bu iki maddeye dayalı olarak 1739 sayılı Türk Milli Eğitim Kanununda 10. maddenin 2. paragrafı şu şekildedir: "Madde - 10: "...Millî birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin, eğitimin her kademesinde özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir. Çağdaş eğitim ve bilim dili hâlinde zenginleşmesine çalışılır. Bu maksatla Millî Eğitim Bakanlığı'nca gereken tedbirler alınır." 29.09.1984 tarihli bir "Başbakanlık Genelgesi" anayasa dilinin ölçü olarak alınmasını emretmektedir.

İlk dönemlerden itibaren Türkçe resmî dil olarak Türk Devletlerinde kabul görmektedir. Ancak Asya'dan Balkanlar'a Anadolu'dan Afrika'ya oldukça geniş bir alanda yaşamalarına rağmen Türkçeyi bu coğrafyanın yegane dili haline getirmek gibi bir politika takip edilmediği gibi, mevcut yasaların uygulanması noktasında da hassasiyet gösterilmemiştir. Diller bilim, sanat, edebiyat dili haline getirilmezse; yasalarla koruma altına alınmazsa zaman içerisinde yok olmaya mahkum olacaktır. Bu nedenle birçok ülkede devlet dili yasayla koruma altına alınmıştır. Mesela; Fransa "4 Ağustos 1994'te 94/665 sayılı Fransız Dilinin Kullanımına İlişkin Yasa" yürürlüktedir. Fransız dili, Fransız varlığının ve kişiliğinin temel bir unsurudur. Bu dil, eğitim, çalışma, mübadele ve kamu hizmetleri dilidir. Bu dil, Fransızca konuşulan topluluğu oluşturan devletlerin ayrıcalıklı bağıni teşkil eder (Madde 1). Bir malın, ürünün ya da hizmetin adlandırılmasında, arzında sergilenmesinde, kullanma veya yararlanma biçiminde, garanti koşullarının ve kapsamının betimlenmesinde Fransız dilinin kullanılması zorunludur (Madde 2). Kamuya açık alanlarda ve toplu taşıma araçlarında kamuyu bilgilendirme amaçlı her yazı ve ilanın Fransız dilinde kaleme alınması zorunludur (Madde 3). Yirmi dört maddeden oluşan bu yasa uygulama açısından kapsam olarak pazarlamada, kamuya yönelik ilanlarda, borçlar hukukunda, gösteri, bilimsel toplantı ve kurultaylarda, işitsel-görsel yayınlar ve tanıtım amaçlı haberlerde,

eğitimde, kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan teşvik ve yardımlarda şeklinde sıralanabilir. İngiltere örneğinde ise bu dilin günümüzde en yaygın iletişim dili olmasını sağlayan politikaları görmekteyiz. Vatandaş oluşturma sürecinde eğitimin en önemli araç olduğunu kavrayan İngiltere 1921’de Newbolt komitesini kurarak eğitim yoluyla yani dil (İngilizce) ile dünyayı medenileştirme (!) sürecini başlatmıştır (Crowley, 2003). Bradley; “Bizim sınıflarımızı ve düşünce biçimlerimizi belirleyen, fikirlerimizi şekillendiren, ticaretimizi koruyan, bütün sosyal ilişkilerimizi düzenleyen ana kavram dildir. Biz ise dili daha çok iletişim bağlamında ele alıyoruz. Dolayısıyla İngilizlerin kendilerince dünyada hegemonya oluşturmasını sağlayan temel faktör dildir.” demektedir.

İngiltere’nin 1839’lardan itibaren sistemi dil ve eğitim politikaları ile geldiği nokta açık. Zaten son iki bin yıllık insanlık tarihine baktığımızda, yeni kuşaklara verilen eğitim ve öğretim hizmeti programlarında hiç değişmeyen iki ders mevcut: 1. Dil ve dil bilgisi; 2. Geometri ve ondan doğan cebir. Değişik bölgelerden gelenler, değişik toplumsal ve etnik gruplara ait çocuklar dil yoluyla aidiyet duygusunu geliştirir. Oysa günümüzde birçok Türk topluluğu iki dillidir. Almanya’dan Kosova’ya ve Rusya’dan Çin’e kadar birçok ülkede yaşayan Türkler, resmî veya geçerli ikinci bir dili öğrenmek zorundalar. Türk dünyasının tamamı göz önüne alındığında, bugün dünya Türklüğü içinde Türkiye Türklerinin dışında, diğer Türk boylarının tamamının iki dilli olduğu görülmektedir. Dünya üzerindeki Türkler, kendi ana dillerinin yanı sıra, yaşadıkları yerlere bağlı olarak, Rusça, Arapça, Farsça, Çince, Bulgarca, Yunanca, Sırpça, Almanca, Fransızca, İngilizce gibi bir dili, ikinci dil olarak kullanmaktadırlar. Bu durum da bu bölgelerdeki Türkçeyi daha çok yabancı dillerin tesirine maruz bırakmakta, hatta Türkçenin zamanla ikinci plana atılmasına yol açmaktadır (Alkaya, 2007: 42). İki dillilik siyasi ve sosyolojik etmenlerden dolayı bireysel ve toplumsal iki dillilik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dünyada 195 devletin varlığına karşın 6000 küsurun üzerinde dilin olduğu ve bunlardan yaklaşık 3000 konuşma dili olarak varlığını sürdürdüğü-

nü göz önüne alırsak toplumsal iki dilliliğin çok yaygın bir olgu olduğunu görmekteyiz. Ancak buna dayanarak Türkçenin ikinci dil statüsüne düşmesine göz yumamayız. Dilimizin hem ana dili hem de yabancı dil olarak öğretimi konusunda ivedilikle dil politikaları üretmeli ve dil planlaması yapmalıyız. Bunu yaparken yukarıda kısaca bahsedilen ülkelerin politikaları incelenerek işin uzmanları tarafından bir yol haritası çizilmelidir.

Dil öğretim ve Politikalar oluşturma konusunda bizim önerilerimiz de şu şekildedir:

A) Dil öğretimi/öğrenimine ilişkin birkaç öneri:

1. Dili nasıl öğrenmeli ya da öğretmeli sorusunun yanına “başka bir dil niçin öğrenilmeli” sorusunu da ekleyip cevaplar aramak,
2. Bugüne kadar Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan dilbilgisi ve çeviri yöntemini esas almaktan vazgeçip seviyelere, konuların içeriğine, öğrenci profiline göre doğal yöntem, doğrudan yöntem, işitsel-dilsel yöntem, iletişim yöntemi, seçmeci yöntem, işitsel-görsel yöntemlere yer vermek,
3. Dil öğrenmenin bir beceri işi olduğu ve yinelemelerle kazanılacağını unutmamak,
4. Dilin niteliğine ilişkin bilgiler ve dilin kazanılmasına ilişkin görüşlere dayanarak öğretimi gerçekleştirmek, kitaplar, programlar hazırlamak,
5. Bildirişim kuramı, toplumdilbilim anlambilim, sözdizimi gibi alanların dil öğretimi ile ilgisini kurmaya çalışmak,
6. Kelime öğretiminde doğruluğun yanında uygunluk ve geçerliliğe de dikkat etmek,
7. Nasıl ki çocukta dil edinimi, önce dinleme sonra konuşma, okuma ve yazma becerisi sırasıyla sağlanıyorsa yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde de önce dinleme ve konuşma becerilerine yer vermek; birey kendini basit düzeyde ifade edebilme becerisi kazandıktan sonra okuma, yazma becerilerinin öğretimine geçmesine dikkat etmek,
8. Dil öğretilirken kelime hazinesini de aşamalı bir şekilde geliştirmek,

9. Kelime sıklığı çalışmaları yaparak hangi seviyede ne kadar kelime öğretiminin yapılacağını belirlemek ve buna uygun program, ders kitapları, sözlükler hazırlanmak,
10. Kelime öğretiminde; günümüz Türkiye Türkçesini yansıtan TDK'nin sözlüğünü esas almak,
11. En sık kullanılan kelimeler, en yaygın kelimeler, dağılımı en geniş kelimeler, sözlü dildeki kelimeler, günlük hayatta kullanılan kelimeler, çekirdek kelimeler ve birleşim gücü en yüksek kelimeleri öncelikli olarak öğretmek,
12. Belirli alanlara özgü özel amaçlı dil öğretim yaklaşımlarını izlemek

Bunun yapılabilmesi içinde; dili kullanacak kimsenin konumu, üstleneceği roller, dilin kullanılacağı zaman ve yer, konuşmanın konusu gibi değişkenlere dikkat etmek gerekir. Aynı zamanda bireye hayat boyu öğrenme sürecinde kendi kendini yetiştirme yeteneğinin geliştirilmesini sağlayacak ve kolaylaştıracak temel dil sistem bilgilerinin ve dil öğrenme stratejilerinin kazandırılması gerekir.

B) Dil Politikalarına ilişkin birkaç öneri

1. Dili korumak, geliştirmek ve zenginleştirmek adına yasalar çıkarmak, yasaya uyulmadığı takdirde cezai müeyyidelerin ne olacağı konusuna netlik kazandırmak,
2. Türk Dil Kurumu bünyesinde sadece dil bilim uzmanlarını değil sanatçıların yanı sıra sosyal ve fen bilimlerinden uzmanları da istihdam etmek,
3. Türk Dil Kurumu'nun yanı sıra dil ile ilgili çalışmalar yürüten dernekler ve vakıflara maddi destek sağlamak,
4. İngiltere örneğinde olduğu gibi meclis çatısı altında dil ile ilgilenen bir birim oluşturmak,
5. Ana dili öğretiminin aynı zamanda kimlik oluşturma, bir topluma aidiyet kazandırma olduğu şuurunu sağlamak,
6. Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi mantığında Türk lehçelerinin tamamını kapsayacak program oluşturmak,
7. Dil öğrenim süreçlerinin ve kazanılan dil becerilerinin değerlendirilmesine yönelik yüksek kalitede araçların hazırlan-

ması için gereken yapıları oluşturmak ve desteklemek,

8. Gerek ana dili gerekse yabancı dil olarak Türkçenin öğretimine ilişkin daha fazla proje oluşturmak, ders kitapları yazmak ve bu alanda daha fazla araştırmacının yetiştirilmesi noktasında teşvik edici olmak,
9. Türkçeyi çok iyi kullanan ve kelime hazinesi zengin yazar ve şairlerin eserlerinin ilk, orta ve lise düzeylerine uygun düzenlemelerinin yapılıp, öğrencilere ücretsiz dağıtılmasını sağlamak,
10. Türkçeyi çok iyi kullanan ve kelime hazinesi zengin yazar ve şairlerin tespitini yaptırıp bu kişilerin eserlerinin Almanca, Rusça, İngilizce gibi dillere çevrilmesi noktasında Kültür Bakanlığı'nın çalışmalarının teftiş ve teşvik etmek,
11. Eğitim sisteminde bazı değişikliklere gidilmesi yani Türk dili ve Türk edebiyatı olmadan kimlik, aidiyet duygusunun gelişmeyeceğinden yola çıkarak bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi belirli dönemlerde bu alanlarda sınavların yapılması ve başarı sağlayamayan öğrencilerin üst basamağa geçmemeleri yönünde bir uygulama başlatılması,
12. İlk okuldan başlayarak tüm kademe ve okullarda eğitim dilinin Türkçe olmasını sağlamak, ancak yabancı dil çeşitliliği ve öğretim kalitesini artırma yönünde önlemler almak, yöntemler uygulamak,
13. Türkçenin Türkiye'de ve Avrupa'da yaşayan çocuklara öğretimi, yabancılara öğretimi ve Türk soylulara öğretimi konusunda uzmanlaşmış nitelikli öğretmen yetiştirilmesi yolunda ilgili birimlerin (YÖK, MEB, üniversiteler) üzerlerine düşen sorumlulukların yerine getirilmesinin sağlayacak tedbirlerin alınması,
14. Yabancı dil olarak Türkçeyi ileri düzeyde öğretmek için nitelikli ders materyalleri ve öğretim elemanları yetiştirmek,
15. Mevcut Türk dili ve Türk kültürü öğrenim merkezlerinin devamlılığı ve işlerliğinin sağlanması ancak, bu merkezlerin Türk kültürünü tanıtmaya görevlerinin olduğundan yola çıkarak bu konuda uzmanlar görevlendirmek gerekir.

Vandewalle bir yazısında, Türkçenin birkaç istisnasıyla birlikte çok homojen bir dil görünümlü olduğunu ve yaklaşık 120 milyon insanın konuştuğu ve Fransa'dan Çin'e kadar uzanan Türkçenin kurallarının matematik kuralları gibi olduğunu vurgulamaktadır. Kurallarını öğrenmek çok basit olmasına karşılık, iyi bir kullanıcı olmak zamana ve deneyime bağlıdır. Türkçenin ses yapısı, söz dizimi, türetme kuralları, vs gibi dil bilgisi yapısı matematiksel özellik gösteren, dolayısıyla gelişmeye açık bir dil olduğu yerli yabancı bir çok araştırmacı tarafından söylenmiştir. Türkçeyi bu haliyle bilim dili olmaktan uzaklaştıran düşünce, yabancı dille öğretim yapma düşüncesidir. Sanat üretilmeyen, bilim yapılmayan bir dilin dünyada yaygın bir iletişim dili olması beklenemez. Dilin gelişmesi, zenginleşmesi, dünya dili olması ancak ve ancak konuşulduğu toplumda sahiplenilmesi ile mümkündür.

Ekonomik, siyasi, sosyal yönden güçlü olmanın dil açısından da bir güç kazandıracığından yola çıkarak hareket etmek ve Osmanlı döneminde gerek hakimiyeti altındaki bölgelerde gerekse Avrupa'da yaşayan toplumların siyasi ve toplumsal süreçlerinde oynadığı rolü unutmamak lazımdır. Bu bağlamda milli dilin sürekli geliştiği ve belli bir olgunluğa ulaştığı Türk Cumhuriyetleri'ndeki dil sorunları, üzerinde de önemle durulması gereken temel konulardan biridir.

Zengin tarihî geçmişi, dil bilgisi yapısının sağlamlılığı ya da çok kişi tarafından kullanılıyor olması, o dilin dünya dilleri arasında ön sıralarda bulunmasını sağlamamaktadır. İspanyolca bugün dünya üzerinde 341 milyon kişi tarafından kullanılmasına rağmen, Avrupa Birliği ülkeleri arasında bu dili ikinci dil olarak öğrenenlerin oranı % 4 tür. Türkçe için de aynı durum söz konusudur. Türkiye yabancı dil olarak Türkçe öğretimi noktasında oldukça geri kalmıştır. Günümüzde batı üniversitelerinde Türkoloji tarihî ve kültürel çalışmalara ve eski edebî örneklerle yoğunlaşmış sınırlı sayıda kişi tarafından öğrenilip/öğretilirken, Balkan, bazı Arap coğrafyalarında ve Türk soyluların yaşadığı coğrafyalarda B 2 düzeyini geçmeyen ve sadece Türk dilinin dört temel dil becerisi

seviyesinde bir öğretim gerçekleştirilmektedir.

Türkiye genelinde 65 eğitim fakültesinin 39'unda Türkçe öğretmenliği bölümü vardır. Ancak bu bölümlerde gerek ana dili gerek yabancı dil gerekse iki dillilere veya Türk soylulara Türkçe öğretimi noktasında yeterli düzeyde ders ve öğretim üyesi olmadığı görülmektedir. Bu konu ivedilikle çözüme kavuşturulmadığı takdirde Türkçenin dünyada yaygın bir iletişim dili olmasını bekleyemeyiz.

Kaynaklar

- AÇIK, Fatma (2013). "Türkçe Bağlamında Osmanlı İmparatorluğu Döneminden Günümüze Dil Politikaları", *Yeni Türkiye*. Sayı 54. Dil Özel Sayısı.
- ALKAN, Cevat (1984). *Eğitim Teknolojisi, Aşama Matbaacılık Sanayi*: Ankara.
- ALKAYA, Ercan, (2007), "İki Dillilik ve Rusçadan Tatar Türkçesine Geçen Kavram Tercümeleleri", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/2.
- ARMAOĞLU, Fahir (1991). *20 nci Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2)*, İş Bankası Yayınları: Ankara.
- AKSAN, Doğan. (1990). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1998). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BALÇIK, M. Berk (2009). "Milliyetçilik ve Dil Politikaları," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1945). "Devlet Dili Türkçe Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, Sayı 180.
- BENVENİSTE, Emile (1973). *Indo-European Language and Society*, (Çev. Elisabet Palmer) University of Miami Press:
- BİNGÖL, Yılmaz (2004). "Kimlik Tartışmaları Bağlamında Türk Dil Politikası", *AÜSBFD*, Sayı: 59-1, Ankara.
- CROWLEY, Tony (2003). *Standard English and The Politics Of Language Language Against Modernity* Second Edition. Palgrave Macmillan.
- CHRİSTIAN, D. (1988). *Language planning: the view from linguistics*, In Newmeyer, F.(Ed.)*The Cambridge survey IV: language: the socio-cultural context* Cambridge University Press: Great Britain.
- COOPER, R.L. (1989). *Language planning and social change*, Cambridge University Press: Cambridge..

- DEMİREL, Özcan (2005). "Avrupa Konseyi Dil projesi ve Türkiye Uygulaması", MEB Yayınlar Daire Başkanlığı <http://www.yayim.meb.gov.tr> Eurobarometer, (2006) Ankara.
- DEMİREL, Özcan (1999). *İlköğretim Okullarında Yabancı Dil Öğretimi*,. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- DEMİRCAN, Ömer. (1983). "Sözcük Öğretimi ve Türkçe- İngilizce Sözcük Yapım Türleri Üzerine Bir Karşılaştırma", Türk Dili, Dil Öğretimi Özel Sayısı. S. 379-380. Ankara: Türk Dsil Kurumu Yayınları.
- DEMİRCİ, H. Aliyar (2008). "Osmanlı Modernleşmesinde Dil Politikaları ve Mebusan Meclisi", *Muhafazakar Düşünce*, Sayı 16-17.
- DİNÇ, A. (2011). "Dillerarası Etkileşim Süreçlerini Belirleyen Kimi Etkenler". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8 (3).
- ERAYDIN, Virtanen Ö. (2003). "Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri", *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Ed: Ebru Uzpeder, Helsinki Yurtaşlar Derneği Yayını: İstanbul.
- FERGUSON, G. (2006). *Language planning and education*, Edinburgh University Press: Edinburgh.
- FİSHMAN, Joshua A. (2006). "Language Policy and Language Shift", *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Ed: Thomas Ricento, Blackwell Publishing.
- GRENOBLE, Lenore (2008) *A companion to Cultural Reseorche Management* Ed. Thomas F. King. Wiley Blackwell
- İMER, Kamile (1990). *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları: Ankara.
- , (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- LEVEND, A. Sırrı (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- MAFFİ, Luisa (2000). *Language, Knowledge and the Environment: The Interdependence of Biological and Cultural Diversity*, Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- MAY, Stephen (2001). *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*, London: Longman.
- SADOĞLU, Hüseyin (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, C: 1, İletişim Yayınları: İstanbul.*
- ÜSTEL, Fusun (1997). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- VYGOTSKY, Lev S.(1998). *Düşünce ve Dil*, çev: S. Koray, Toplumsal Dönüşüm Yayınları: İstanbul.
- , (1983). Resmi Gazete. "Yabancı Dil Eğitim ve Öğretimi Kanunu", 19.10.1983 / 18196:24 http://ec.europa.eu/education/languages/pdf/doc629_de.pdf
- MUSK, Nigel Language Policy & Language Planning <http://www.liu.se/ikk/ffu/ske/Masterutbildning/courses/language-and-culture-in-europe?l=en>